

CONSIDERATIONS ON THE ARCHAEOLOGICAL AND ETHNOGRAPHIC STUDY OF MOJRUM VILLAGE IN THE FORISH DISTRICT

Akbar Bababekov

Associate Professor

Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: abababekov79@gmail.com

Shukhrat Shonazarov

Senior Lecturer

Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: sh.b.shonazarov@gmail.com

Dilmurod Normurodov

Associate Professor

Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: d.r.normurodov@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: Jizzakh, Forish, Mojrum, mosque, courtyard, dwelling, architecture, juniper, wooden columns, trade route.

Received: 14.04.25

Accepted: 16.04.25

Published: 18.04.25

Abstract: The article presents the results of archaeological and ethnographic research conducted on sites located on the left bank of the Mojrum say stream in the Forish District of Jizzakh Region. Special attention is given to the architectural features of a medieval mosque and its adjoining chambers (hujras), which offer insights into the religious and domestic environment of that historical period. Additionally, the study examines evidence of an ancient trade route that once passed through the Mojrum say valley, highlighting the historical and strategic significance of the area. The historical and cultural complexes are analyzed from both archaeological and ethnographic perspectives. The authors propose the necessity of comprehensive study, preservation, and future musealization of the identified heritage sites. This research was carried out within the framework of grant project No. ALM-202403110244 titled

“Enhancing the Tourism Potential of the Forish District Based on the Harmony of Historical Sites and Natural Landscapes”.

ФОРИШ ТУМАНИ МОЖРУМ ҚИШЛОҒИНИ АРХЕОЛОГИК-ЭТНОГРАФИК ЎРГАНИЛИШИ ҲАҚИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР

Акбар Бабабеков

доцент

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Тошкент, Ўзбекистон

E-mail: abababekov79@gmail.com

Шухрат Шоназаров

катта ўқитувчи

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Тошкент, Ўзбекистон

E-mail: sh.b.shonazarov@gmail.com

Дилмурод Нормуродов

доцент

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Тошкент, Ўзбекистон

E-mail: d.r.normurodov@gmail.com

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Жиззах, Фориш, Можрум, масжид, ховли, турар-жой, меъморчилик, арча, ёғоч устун, савдо йўли.

Аннотация: Мақолада Жиззах вилояти Фориш туманидаги Можрумсойнинг чап соҳилида жойлашган арча (Шарқ биотаси) ва ўрта асрларга оид масжид, шунингдек, қишлоқ харобалари тўғрисида маълумот келтирилган. Масжиднинг меъморчилик ечими унга туташ хужралар тавсифи баён этилади. Мақолада Можрумсой дарасидан ўтган қадимги савдо йўли ўтганлиги тўғрисида ҳам маълумот келтирилади. Можрумсойда жойлашган ушбу тарихий мажмуалар археологик ва этнографик жиҳатдан таҳлил қилинган. Ушбу мажмуадаги объектларни келгусида комплекс ўрганиш, сақлаш ва музейлаштириш таклиф қилинган. Мақола АЛМ-202403110244-сонли “Тарихий объектлар ва табиий масканлар уйғунлиги асосида Фориш тумани туристик салоҳиятини ошириш” мавзусидаги грант доирасида бажарилди.

НЕКОТОРЫЕ ВЫВОДИ ПО АРХЕОЛОГО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОМУ ИЗУЧЕНИЮ СЕЛО МАДЖРУМ ФАРИШСКОГО РАЙОНА

Акбар Бабабеков

Доцент

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Ташкент, Узбекистан

E-mail: abababekov79@gmail.com

Шухрат Шоназаров

старший преподаватель

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Ташкент, Узбекистан

E-mail: sh.b.shonazarov@gmail.com

Дилмурод Нормуродов

Доцент

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Ташкент, Узбекистан

E-mail: d.r.normurodov@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Джизак, Фариш, Моджрум, мечеть, поместье, жилище, архитектура, арча, деревянные колонны, торговый путь.

Аннотация: В статье приводятся сведения об арче (Восточной биоте) и средневековой мечети, а также руины село, расположенных на левом берегу Мойрумсой в Фаришском районе Джизакской области. Архитектурное решение мечети описывает описание прилегающих к ней помещений. В статье также приводится информация о древнем торговом пути, проходившем через ущелье Маджрумсай. Эти исторические комплексы, расположенные в Маджрумсай, были проанализированы археологически и этнографически. Объекты этого комплекса в дальнейшем предполагается всесторонне изучить, сохранить и музеефицировать. Статья выполнена в рамках гранта № АЛМ-202403110244 по теме «Повышение туристического потенциала Фаришского района на основе сочетания исторических объектов и природных местообитаний».

КИРИШ

Ўзбекистон Марказий Осиёдаги археологик ёдгорликлари, қадимий обидалари энг кўп бўлган давлатлардан биридир. Бундай маданий мерос ёдгорликларини аниқлаш, уларни рўйхатга олиш, илмий тадқиқ қилиш ишлари сал кам 150 йилдан бери олиб борилмоқда ва ҳозирда улардан сақланиб қолганлари давлат муҳофазасига олинган. Улар 2019 йилда Ўзбекистоннинг “Моддий маданий мероснинг кўчмас мулк объектлари миллий рўйхати”га

киритилган (*ЎзР ВМ Қарори*). Аммо ушбу рўйхатга кирмаган, ўз тадқиқотини кутиб турган турли маданий мерос объектлари ҳали ўрганилмаган. Бунга Жиззах вилояти Фориш тумани Можрумсойнинг чап соҳилида, Можрум яқинида жойлашган қишлоқ харобалари мажмуасини ҳам киритиш мумкин. Бу харобалар бизнинг фикримизча ҳозирги Можрум қишлоғининг қадимги ўрни ҳисобланади. Можрумсойнинг чап соҳилида 2000–2500 ёшда бўлган қадимий арча (Шарқ биотаси) дарахти ўсади. Ушбу арча тарихи ва унинг атрофидаги табиий-худуд билан боғлиқ этнографик тадқиқотлар олиб борилган (*Bababekov A.D. 2025, - B.125; Ubaydullayeva B.M, Anorqulov S. 2025. –B.120.*). Аммо арчанинг яқинида жойлашган кўҳна масжит харобалари ҳам сақланиб қолган. Масжид билан боғлиқ бўлган турар- жойлар харобалари хусусида етарлича тадқиқотлар ўтказилмаган. Шу боисдан 2024 йилнинг 13 октябрида Арча билан боғлиқ худуд кўздан кечирилганда айрим масалаларни ёритиш зарурияти туғилди (1-4 расмлар).

АСОСИЙ ҚИСМ

Жиззах Давлат педагогика университети география фанлари доктори, профессор Қўчқор Ҳакимовнинг ёзишича, Можарм (лотинча *Mojarum*)- қадимий қишлоқ номи расмий ҳужжатларда Можирум шаклида ёзилган, аммо маҳаллий аҳоли эса “Можрум” тарзида талаффуз қилинган (*Ҳакимов Қ.2014. -204 б*). Айрим маълумотларда қишлоқ аҳолисининг миллий таркиби тожиклар. Қашқадарё (Қамаши, Чирокчи, Ғузор) ва Самарқанд (Пахтачи, Нарпай) вилоятларида Можар қишлоқлари қайд қилинган (*Qorayev S. 2006. -320 б*). Номшунос олимларнинг ёзишича, Можар – умумтуркий этноним бўлиб, сарой қабиласи таркибида можарсарой уруғи ҳам бўлганлиги ҳақида қайд этилади (*Нафасов Т, 2009. - 431 б*). Бундан ташқари “*Можарм*” сўзи қадимий суғд тилига хос ва уни илмий этимологияси номаълум деб изоҳловчилар ҳам бор (*Ҳакимов Қ.2014. -204 б*). Ҳозирги маълумотларга кўра Можрум қишлоғида тожиклар яшайди. Буни қишлоқ худудидаги микротопонимлар ҳам тасдиқлайди. Шу сабабдан, “*можар*” ва “*можарм*” сўзлари орасида қандай умумийлик ва тафовутлар борлигини топонимик жиҳатдан ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Этнографик дала тадқиқотлар жараёнида маҳаллий аҳоли кўпинча қишлоқ номини араб тилидаги “*можаро*” - тортушув, жанжал, мунозара, баҳс маъносида келтирилиши аниқланди. Шу ўринда, тарихчи Ф.Толипов эса “Қишлоқликлар бундан буён барча можароларга чек қўййлик- деган маънода, ўз қишлоқларини Можоро-ум деб аташган, кейинчалик атама Можирум тарзида ўзгарган экан” - деган дала ёзув маълумотини келтирган (*Толипов Ф. 2008, 154-б*). Бу этимологияни тўғри деб қабул қилиб бўлмайди. Можрум топонимикасини алоҳида ўрганиш зарурати бор деб ҳисоблаймиз.

Шундай қилиб, Можрумсой бўйида жойлашган арча улкан бўлиб, унинг ғарб томонида масжид харобалари ва атрофида ярим хароба ҳолатда сақланган турар жойлардан иборат қишлоқ уйлари жойлашган. Маълумотларда ушбу масжид Мулло Султон масжиди номи билан 1900 йилларда қайта бунёд этилганлиги қайд қилинган (*Раҳматуллозода Р, 2006. –Б.10.*).

Масжид тўғри тўртбурчак шаклидаги тархга эга. Унинг деворлари ёғоч пойдевори устига тикланган. Масжид девори табиий тошдан кўтарилганлиги сабабли унинг деворларини қалинлиги турлича ўлчамларга эга. Жумладан, деворларни қалинлиги – 80-90 см, деворнинг энг баланд жойи – 3,2–3,5 м ташқил қилади. Масжид деворларининг ташқи томондан олинган ўлчамлари кўра унинг эни – 10,5x10,5 м, ички томонлари эса – 9,2–9,3 м ташқил этади. Унинг учта кириш эшиги бўлиб, бу эшикларнинг ўртача кенглиги – 0,7 м, бўйи эса – 1 м ташқил этади. Масжиднинг 2 та асосий кириш эшиги шарқий девордан, учинчи кириш эшиги шимолий деворда жойлашган (1-расм). Шарқий девордаги эшикдан бири деворнинг жанубий бурчагидан – 2,35 м, иккинчиси деворнинг шимолий бурчагидан – 2,6 м узокликда ўрнашган. Шарқий эшикларнинг ҳар бирини тепа қисмида дераза жойлашган. Шимолий девордаги эшик эса, ушбу деворнинг шарқий бурчагидан 1,2 м масофа узокликда жойлашган. Масжиднинг шимолий деворининг ташқи томонида сомонли сувоқ излари сақланган. Масжиднинг ичида, ғарбий деворнинг марказий қисмида эни – 1,4 м, бўйи – 1,85–1,90 м бўлган меҳроб жойлашган, унинг икки ёнида девордан эни – 0,7 м, бўйи – 1 м бўлган иккита токча чиқарилган. Масжиднинг эшик ва дераза ромлари ёғочдан ясалган. Унинг девори терилаётганда эшик ва деразалар устига ёғоч қўйилган. Масжид шарқ ва шимол томонлари бир текисликдаги “Г” симон шаклли супа (олд саҳн) билан туташган. Бу супанинг эни шарқда – 6 м.гача, шимолда – 10 м.гача боради. Афтидан, ушбу супа четлариги юқорида айтилган устунлар ўрнатилган масжиднинг айвони бўлган. Шарқдаги қадимий арча томондан келинганда масжид айвони саҳнига чиқиб-тушиш учун яхлит тошлардан зинапоя қилинган.

Масжид ёнида бўйи – 3,2 м келадиган (диаметри ўртача – 0,6 м) 4 дона бутун ҳолдаги ва яна бир нечта синиб ярқисиз ҳолатга келиб қолган устунлар ва уларнинг устига қўйиладиган “қошлар”нинг синиқлари сақланган. Устунларнинг кўринишига (улар 4 та) қараганда улар турли даврларга оид. Устунлардан бирида туширилган ўйма безаклар XV – XVI аср меъморчилик анъаларига тўғри келади. Яна бир жиҳати бу устун бошқа устунларга қараганда анча яхши сақланган. Бошқа устунларнинг ясалиш услуби сўнгги ўрта асрлар даврига тўғри келади. Масалан, мазкур типдаги устун ва қошлар қўшни Тожикистон Республикаси Хўжанд вилоятидаги XIX аср охири – XX аср бошларига оид Сарибаланд масжид устун ва қошлари билан айнан ўхшаш (*Мамадназаров М., 2015. –С.282.*). Бу

устунлар масжиднинг айвони бўлганлигини кўрсатади. Бундан ташқари, масжиднинг тузилиш тархи Ўратепа шаҳри яқинидаги XIX асрга оид Семиганч масжид тархига яқин ўхшашликка эга (*Мамадназаров М., 2015. –С.282.*). Ҳатто, у масжид олдида ҳам худди Фориш туманидаги Можрум арчаси (савр – кипарис) сингари арча ўсади.

Масжиднинг ғарб томонида унга туташ қурилган хужра жойлашган. Хужра деворининг қалинлиги – 70 см. Хужра шимолга сува чегарасигача 3,6 м.га чўзилган. Бу хужрага масжиднинг шимолий қисмидаги саҳндан кирилган. Хужра уч хонали бўлиб, барча хоналарга кириш ягона эшик (эни – 75 см) очилган ва хоналарга бир-биридан кириб борилган. Ҳар бир хона алоҳида ажратилган кириш эшикларига эга бўлган. Хужранинг биринчи хонадан иккинчи хонасига кириш эшиги (эни – 75 см) уларни бир-биридан ажратган деворнинг масжид девори билан туташган бурчагида, иккинчи хонадан учинчи хонасига ўтиш эшиги (эни – 70 см) эса аксинча, хужранинг ғарбидаги орқа деворига туташган бурчада жойлашган.

Можрумдаги тошдан қурилган айвонли эски масжид ва хужра ўз даврида ягона мажмуа бўлган. Масжид ичининг катталиги кўра тахминан 90 – 100 киши номоз ўқиши мумкин бўлган. Шунинг ҳам айтиш керакки, масжид деразалари куёшга қараганлиги учун хона ичидаги ёруғликни етарлича таъминлаган. Бу паст бўйли эшиклардан масжид ичкарасига энгашган ҳолда кириб-чиқилган.

Можрумсойнинг чап соҳилидаги қадимий арча ва масжид ўрнашган дара бўйлаб ўтган қадимий йўлнинг излари яққол кўзга ташланади. Шу ўринда таъкидлаб ўтишимиз мумкинки айрим маълумотларга қараганда Фориш тумани қишлоқларида жойлашган археологик манзилгоҳлар (Можрум, Ухум тош қалъалари) ўрта асрлар тарихида қадим Суғддан – Самарқанддан Уструшона орқали то Хитойга йўл олган кўхна қарвон йўли милоддан аввалги II асрдан – милодий VIII асргача фаолият юритган қадимий савдо йўли (Сим йўли) устида жойлашган (*Pardayev M.H., G'ofurov J.I., 2021. –В.89-90.*). Бу Можрумнинг қадимий савдо йўлидаги қўналғалардан бири бўлиб хизмат қилганлигини англатади. Шунинг учун, Можрум водийсидан ўтган бу йўлни юқорида келтирилган маълумотларга таяниб савдо йўли ўтганлигини эътироф этишимиз мумкин. Ушбу йўлнинг ғарб ва шимолида тоққа томон чўзилиб жойлашган бир нечта кичик-кичик ҳовлилар қолдиқларини кузатамиз. Вайронага айланган бу турар жойлар энг баланд девор қолдиқлари 2 м атрофида сақланган. Аксарият ҳовлилардаги уйлар 3-4 хонадан иборат эканлиги кузатилди. Уй деворларининг тахминий қалинлиги – 0,6-0,7 м.ни, сақланган баландлиги – 1,5 м.гачани ташкил қилади. Уйлар алоҳида бир эшикдан кириладиган бир хонали меҳмонахона (шартли ном берилмоқда) ва бир эшикдан биринчи хонага, ундан ичкарига иккинчи эшикдан кириладиган икки хонали доимий фойдаланиладиган уйларга

бўлинади. Уларнинг ҳар иккала бўлақларига ҳам шимолий деворидаги эшиклардан кирилган. Меҳмонхонанинг бўйи – 7 м.ни, эни – 3,75 м.ни ташкил этади. Унинг кириб-чиқиш эшиги (эни – 0,7 м) хонанинг шимолий деворининг шарқий бурчагида жойлашган. Меҳмонхонанинг ғарбидаги икки хонали уйлардан биринчисининг ғарбий девори шарққа томонга йўналганда ичкарига бироз кириб, қисқариб борган. Унинг кириб-чиқиш эшиги шимолий деворининг ўрта қисмида жойлашган (эни – 0,7 м). Бу хонанинг бўйи – 3,4 м, ўртача эни – 4 м.ни ташкил этади. Иккинчи хонага биринчи хонанинг жануби-шарқий бурчагидаги эшикдан (эни – 0,7 м) кирилган. Бу хонанинг бўйи – 2,5 м, эни – 4,3 м.ни ташкил этади. Харобалар ичида худди шу тархли хонадан-хонага ўтадиган уйларни кўплаб учратиш мумкин.

Хулоса

Шундай қилиб, Фориш туманидаги Можрумсойнинг чап соҳилида, жойлашган ҳар бир объект – сой, арча, масжид, хароба ҳовлилар, савдо йўли бир-бири билан боғлиқ бўлиб, умумий тарихий маконни ташкил этган. Бу жойда олиб борилган дастлабки визуал кузатувлар, топилмалар ва хулосалар келгусидаги кенг қамровли археологик ва этнографик тадқиқотлар олиб бориш учун мустаҳкам асос бўлиб хизмат қилади. Шу сабабли, бундай тадқиқотларни ўтказиш учун тегишли давлат ташкилотлари томонидан амалий ва моддий ёрдам ажратилиши мажмуани тўлақонли илмий ўрганишга шароит яратади. Шунингдек, келгусида ушбу худуддаги айрим объектларда консервация ва реставрация ишларини олиб бориш ва уларни музейлаштириш мақсадга мувофиқдир.

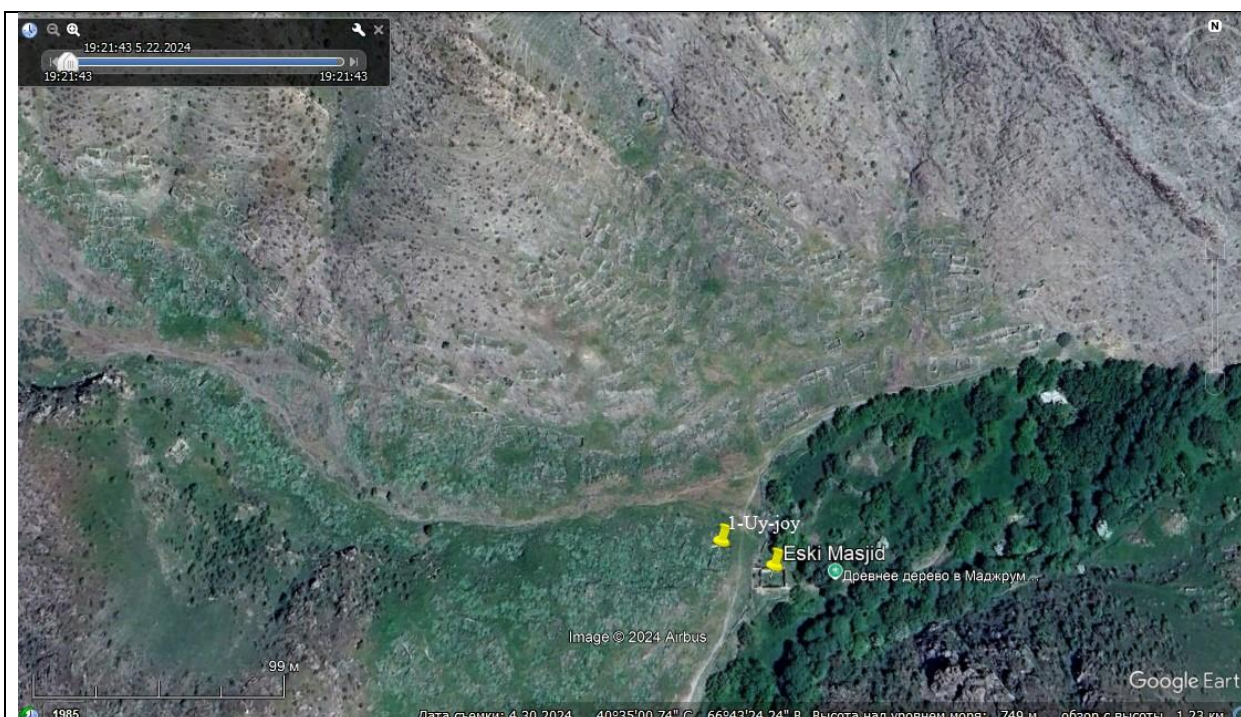
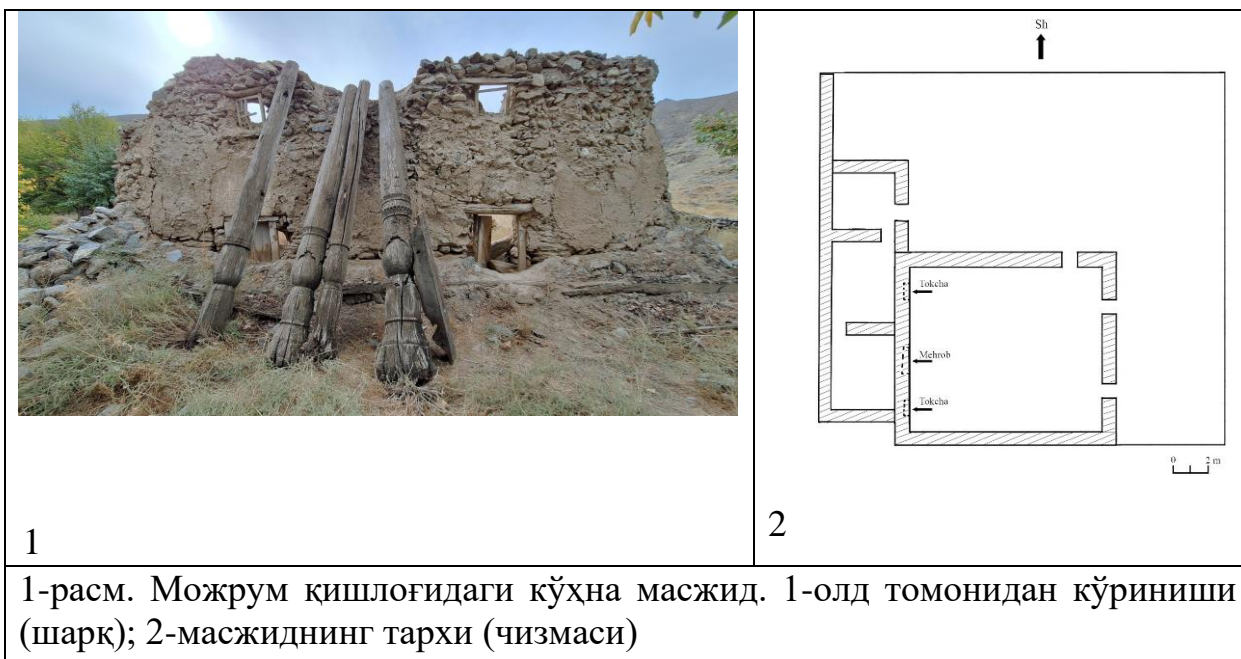
ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

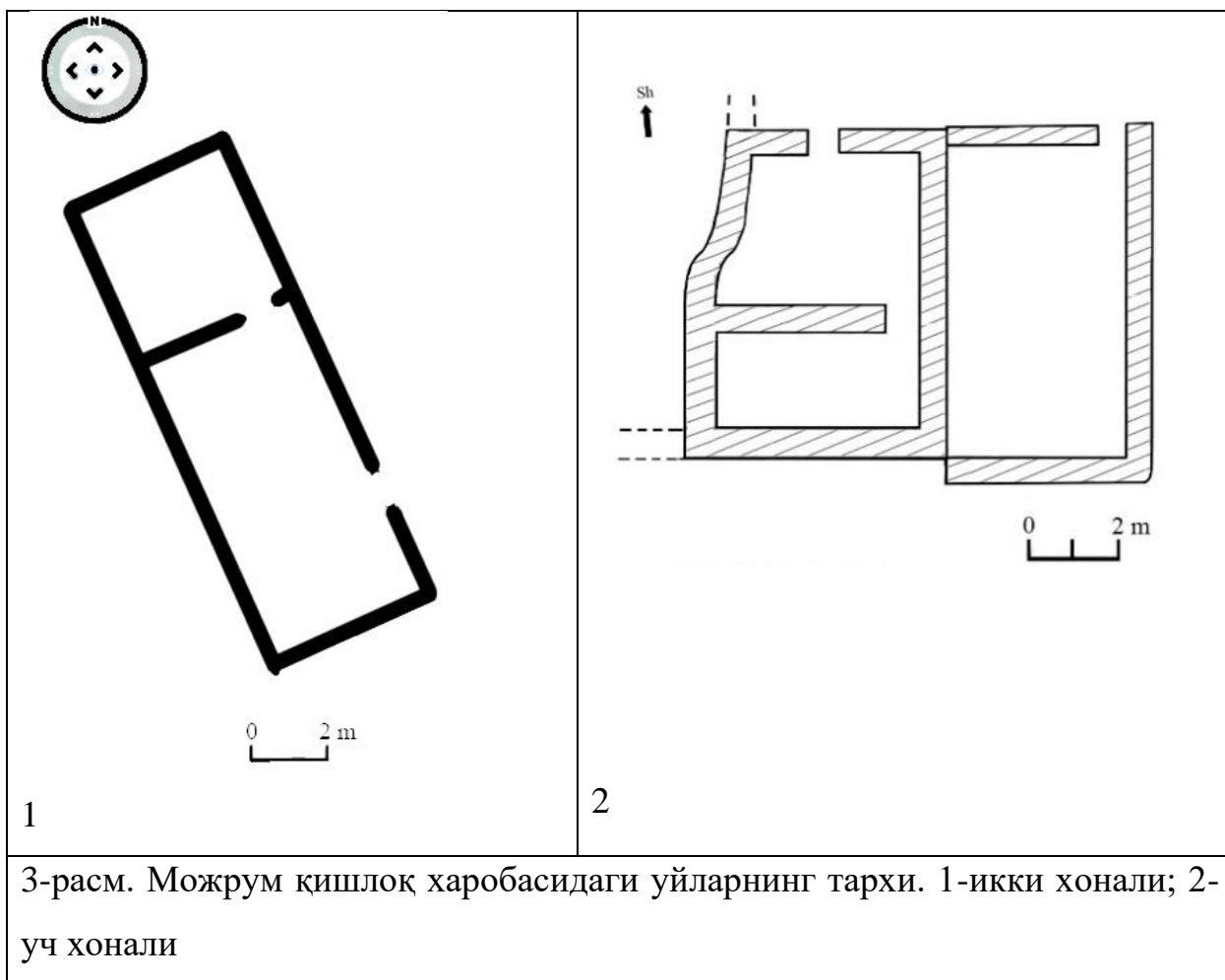
1. Bababekov A.D. Forish tumani etnografiyasi va etnik tarixi. – Toshkent, 2025. – В. 120.;
2. Pardayev M.H., G'ofurov J.I. Markaziy Osiyo Buyuk Ipak yo'li tizimida (Qadim va o'rta asrlar). – Toshkent: "Lesson press" nashri, 2021. –Б. -89-90.
3. Qorayev S. Toponimika. - Toshkent. 2006. - 320 b.
4. Ubaydullayeva B.M, Anorqulov S.M. Forish tumani turizm salohiyati. Monografiya. – Toshkent, 2025. – 134 b.
5. Мамадназаров М. Памятники зодчества Таджикистана. – М.: Прогресс-Традиция, 2015. -С.282. (-496 с.)
6. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. – Тошкент, 2009. - 431 б.
7. Раҳматуллозода Р. Аждодлар меросига эҳтиром. Рисола. – Тошкент, Фан, 2006. – Б.10. (-17.6)
8. Толипов Ф. Мозийга бўйлашган маскан. – Тошкент, 2008. -154 б.

9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 04.10.2019 йилдаги 846-сон қарори, “Моддий маданий мероснинг кўчмас мулк объектлари миллий рўйхати” 1-илоvasи // <https://lex.uz/uz/docs/4543266>

10. Ҳакимов Қ. Жиззах вилояти топонимлари. Монография. – Жиззах, “Сангзор” нашриёти. 2014.– 204 б.

Иловалар

11.

